

ΣΤΑΤΙΣΤΙΚΕΣ ΕΙΔΗΣΕΙΣ ΠΕΡΙ ΚΡΗΤΗΣ ΤΟΥ ΤΕΛΟΥΣ ΤΟΥ 16^{ΟΥ} ΑΙΩΝΑ

Στὸν κώδικα 918 τῆς Μαρκιανῆς Βιβλιοθήκης τῆς Βενετίας (Mss. Ital. Cl. VII, ἀριθ. 918/8392) F^ο 90r κ. ἐξ., ὕστερα ἀπὸ τὸν κατάλογο τῶν 100 πόλεων τῆς Κρήτης, ποὺ δημοσίεψα στὸν προηγούμενο τόμο (ΙΑ' σ. 277 κ. ἐξ.) τῶν «Κρητικῶν Χρονικῶν» ἀναφέρονται διάφορες στατιστικὲς πληροφορίες, σχετικὲς μὲ τὴ διοικητικὴ διαίρεση τῆς Κρήτης τὸ 16. αἰῶνα, μὲ τὰ φρούρια, τὰ χωριὰ καὶ τὸν πληθυσμὸ τῆς.

Δὲν ἀναφέρεται στὸ χειρόγραφο πότε σταχυολογήθηκαν οἱ εἰδήσεις αὐτές. Ἐπειδὴ ὁμως στὸ f 92r ἀναφέρεται ὅτι ἡ ἀπογραφὴ ἔγινε, ἅμα ἔπαψε ἡ ἐπιδημία τῆς πανούκλας τοῦ 1592, ἡ ὁποία, ὅπως μᾶς εἶναι γνωστὸ ἀπὸ τὴν ἔκθεση τοῦ Πασκουαλίγκο (βλ. Μνημεῖα Κρητικῆς Ἱστορίας τόμ. III, Ἡράκλειο 1953, σ. 64 κ. ἐξ.) βάστηξε μέχρι τὸν Ἰούλιο τοῦ 1593, συμπεραίνω πὼς ἡ ἀπογραφὴ ποὺ δημοσιεύεται ἐδῶ ἔγινε τὸ 1593 ἢ τὸ 1594.

Οἱ εἰδήσεις αὐτὲς ἔχουνε ἐνδιαφέρον γιὰ τὴν Κρήτη τοῦ τέλους τοῦ 16. αἰῶνα, σ' ὅ,τι ἀφορᾷ τὴ διοικητικὴ διαίρεση τοῦ νησιοῦ καὶ τὸν πληθυσμὸ του καὶ γι αὐτὸ ἀξίζει νὰ δημοσιευτοῦν. Σχετικὰ μὲ τὸ ζήτημα τῆς διοικητικῆς διαίρεσης τῆς Κρήτης κατὰ τὴ Βενετοκρατία, ἡ ὁποία διατηρήθηκε, σχεδὸν ἡ ἴδια, μέχρι σήμερα, ἐπιφυλάσσομαι νὰ πραγματευθῶ στὴν ἔκδοση τοῦ Καστροφύλακα. Ἐδῶ περιορίζομαι νὰ ἀναφέρω ὅτι :

Οἱ Βενετοὶ μόλις ἔγιναν κυρίαρχοι τῆς Κρήτης, τὴν ὁποίαν ὀνόμαζαν Regno (Βασίλειο) ἐφαρμόσανε σ' αὐτὴ τὸ διοικητικὸ σύστημα τῆς Μητροπόλεως τους. Διαίρεσαν τὸ νησὶ σὲ ἕξι sestieri (διαμερίσματα), ὅπως διαιρούντανε καὶ ἡ Βενετία, καὶ ἔδωσαν σ' αὐτὰ τὶς ἴδιες ὀνομασίες τῶν sestieri (συνοικιῶν) τῆς Βενετίας.

1) Τὸ sestiere Canaregio· περιλάμβανε τὶς τοῦρμες (ποὺ ἔγιναν ἔπειτα Καστελανίες) : Σητεία, Γεράπετρα, Λασίθι, Μεραμπέλο.

2) Τὸ sestiere San Marco· περιλάμβανε τὶς τοῦρμες : Μπελβεντέρε, Πεδιάδα, Πεζοκούναβα (περιοχὴ Πεζῶν - Κουνάβων).

3) Τὸ sestiere San Croce· περιλάμβανε τὶς τοῦρμες : Μονοφάτσι, Καινούργιο, Πυργιώτισσα.

4) Τὸ sestiere Castello· περιλάμβανε τὶς τοῦρμες : Ἀπάνω Σύβριτος (Ἀμάρι), Μυλοπόταμο καὶ Ἄριο (ἢ Ἄγριο).

5) Τὸ sestiere San Paolo· περιλάμβανε τὶς τοῦρμες : Κάτω Σύ-

βριτος (Ἅγιος Βασίλειος), Καλαμώνας (ἐπαρχ. Ρέθυμνου) καὶ Ψυχρὸ (Ἄποκόρωνας).

6) Τὸ sestiere Dorsoduro περιλάμβανε τὶς τοῦρμες: Κουφὸς (ἀνατολ. τμήμα ἐπαρχίας Κυδωνίας), Κίσαμος καὶ Ἄρνὰ (Σέλινο).

Ἡ διοικητικὴ αὐτὴ διαίρεση βάσταξε ὡς τὸ 14. αἰώνα, ὅποτε ἡ νῆσος διαιρέθηκε σὲ 4 territori (διοικητικὲς περιφέρειες), πὺν ἀντιστοιχοῦν:

I. Στὴ διοίκηση τῆς Σητείας, μὲ ἔδρα τὴν πόλη τῆς Σητείας, στὴν ὁποία περιλαμβανότανε ὁλόκληρη ἡ σημερινὴ ἐπαρχία Σητείας μὲ τὰ 53 (κατὰ τὸν Καστροφύλακα) χωριά της καὶ ἡ Καστελανία τῆς Γεράπετρας μὲ ἔδρα τὸ Καστέλι τῆς Γεράπετρας καὶ τὰ 18 χωριά της.

II. Στὴ διοίκηση τοῦ Χάντακα μὲ ἔδρα τὴν πόλη τοῦ Χάντακα, πὺν ἦτανε καὶ πρωτεύουσα ὅλης τῆς Κρήτης. Ἡ διοίκηση τοῦ Χάντακα εἶχε 8 καστελανίες:

1) Τὴν Καστελανία τοῦ Μαλεβιζίου μὲ ἔδρα τὸ Καστέλι Μαλεβιζίου, πὺν ἦτανε κοντὰ στὸ σημερινὸ χωριὸ Κεραμούτσι. Εἶχε τὴν ἔκταση τῆς σημερινῆς ὁμώνυμης ἐπαρχίας περίπου καὶ ἀριθμοῦσε 34 χωριά, σύμφωνα μὲ τὴν ἀπογραφὴ τοῦ Καστροφύλακα (1583).

2) Τὴν Καστελανία Καινούργιου (Νιουνο), μὲ ἔδρα τὸ Καστέλι Καινούργιου, πὺν τὰ εἰρημιά του σώζονται πάνω καὶ δυτικὰ ἀπὸ τὸ σημερινὸ χωριὸ Καστέλι Καινούργιου. Εἶχε 58 χωριά καὶ καταλάμβανε τὴν ἔκταση τῆς σημερινῆς ὁμώνυμης ἐπαρχίας.

3) Τὴν Καστελανία Μπελβεντέρε μὲ ἔδρα τὸ Καστέλι Μπελβεντέρε, πὺν ἦτανε πάνω στὸ λόφο «Κάστελος», κοντὰ στὸ σημερινὸ χωριὸ Καστελιανὰ Μονοφατσίου. Περιλάμβανε ὁλόκληρη τὴν σημερινὴ ἐπαρχία Βιάννου καὶ μέρος τῆς ἐπαρχίας Μονοφατσίου. Εἶχε 70 χωριά, σύμφωνα μὲ τὸν Καστροφύλακα.

4) Τὴν Καστελανία Μεραμπέλου μὲ ἔδρα τὸ Καστέλι Μεραμπέλου, πὺν ἦτανε πάνω στὸ λόφο τοῦ Ἁγ. Νικολάου, τῆς σημερινῆς πρωτεύουσας τοῦ Λασιθίου. Εἶχε τὴν ἔκταση τῆς σημερινῆς ὁμώνυμης ἐπαρχίας καὶ ἀριθμοῦσε 20 χωριά.

5) Τὴν Καστελανία Πεδιάδας μὲ ἔδρα τὸ Καστέλι Πεδιάδας. Εἶχε 98 χωριά καὶ τὴν ἔκταση τῆς σημερινῆς ὁμώνυμης ἐπαρχίας.

6) Τὴν Καστελανία Τεμένους μὲ ἔδρα τὸ Καστέλι Τεμένους, πάνω ἀπὸ τὸ σημερινὸ Κανλὶ Καστέλι. Εἶχε τὴν ἔκταση τῆς σημερινῆς ὁμώνυμης ἐπαρχίας καὶ 52 χωριά.

7) Τὴν Καστελανία Βονίφασιο μὲ ἔδρα τὸ Καστέλι Μονοφατσίου πὺν ἦτανε στὸ σημερινὸ χωριὸ Τσιφουτ Καστέλι τῆς ἴδιας ἐπαρχίας. Ἡ ἔκτασί της ἦτανε ἡ ἴδια μὲ τὴν ἔκταση τῆς σημερινῆς ἐπαρχίας Μονοφατσίου, ἐκτὸς ἀπὸ ἓνα τμήμα πρὸς τὰ ἀνατολικά, πὺν ἀνήκε

σὴν καστελανία Μπελβεντέρε, ὅπως εἶπα παραπάνω· εἶχε 111 χωριά.

8) Τὴν Καστελανία τῆς Πυργιώτισσας (Priotissa) μὲ ἔδρα τὸ Καστέλι Πυργιώτισσας, ποὺ ἦτανε σὴν ἀριστερῇ ὄχθῃ τοῦ Γέρο Ποταμοῦ, κοντὰ στὸ Τιμπάκι. Καταλάμβανε τὴν ἔκταση τῆς σημερινῆς ὁμώνυμης ἐπαρχίας καὶ εἶχε 22 χωριά.

Στὴ Διοικητικὴ περιφέρεια τοῦ Χάντακα ἀνῆκε καὶ τὸ ὄροπέδιο τοῦ Λασιθιοῦ, δηλαδὴ ἡ σημερινὴ ἐπαρχία Λασιθίου. Δὲν ἀποτελοῦσε ὅμως καστελανία, τουλάχιστο στὰ τελευταῖα χρόνια τῆς Βενετοκρατίας, ἀλλὰ ἐξαρτιώονταν ἀπευθείας ἀπὸ τὴν κεντρικὴ διοίκηση τοῦ Χάντακα, ἀφοῦ, ὕστερα ἀπὸ τὴν καταστροφή του, ἀνῆκε κατὰ κυριότητα στὸ Δημόσιο.

III. Στὴ διοίκηση τοῦ Ρέθυμνου μὲ ἔδρα τὴν πόλη τοῦ Ρέθυμνου. Εἶχε 3 καστελανίες :

1) Τὴν Καστελανία Μυλοπόταμου μὲ ἔδρα τὸ Καστέλι Μυλοπόταμου, ποὺ ἦτανε σὴν θέσῃ τοῦ σημερινοῦ Πανόρομου. Εἶχε τὴν ἴδια ἔκταση μὲ τὴ σημερινὴ ὁμώνυμη ἐπαρχία καὶ 72 χωριά, σύμφωνα μὲ τὶς πληροφορίες τοῦ Φραγκ. Μπασιλικάτα.

2) Τὴν Καστελανία Ἀμαρίου (τὴ βυζαντινὴ Ἀπάνω Σύβριτο) μὲ ἔδρα τὸ Καστέλι Ἀμαρίου, ποὺ ἦτανε σὴν θέσῃ τοῦ σημερινοῦ χωριοῦ Θρόνος τῆς ἴδιας ἐπαρχίας. Εἶχε 58 χωριά κατὰ τὸν Μπασιλικάτα καὶ καταλάμβανε τὴν ἔκταση τῆς σημερινῆς ὁμώνυμης ἐπαρχίας. Καὶ

3) τὴν Καστελανία τοῦ Ἀγ. Βασιλείου (Κάτω Σύβριτος) μὲ ἔδρα τὸ Καστέλι Ἀγ. Βασιλείου, ποὺ ἦτανε ὅπου τὸ σημερινὸ ὁμώνυμο χωριό. Ἡ Καστελανία Ἀγ. Βασιλείου εἶχε τὴν ἔκταση τῆς σημερινῆς ἐπαρχίας καὶ 65 χωριά κατὰ τὸν Μπασιλικάτα.

IV. Στὴ διοίκηση τῶν Χανιῶν μὲ ἔδρα τὰ Χανιά. Εἶχε 4 Καστελανίες :

1) Τὴν Καστελανία τοῦ Ἀποκορώνου μὲ ἔδρα τὸ χωριὸ Καστέλι Ἀποκορώνου, ποὺ ἦτανε κοντὰ στὸ σημερινὸ χωριὸ Καλύβες τῆς ἴδιας ἐπαρχίας. Εἶχε τὴν ἔκταση τῆς σημερινῆς ἐπαρχίας Ἀποκορώνου καὶ 50 χωριά κατὰ τὸν Μπασιλικάτα.

2) Τὴν Καστελανία Κισάμου μὲ ἔδρα τὸ Καστέλι Κισάμου, ποὺ διατηρεῖ τὸ βενετσάνικο ὄνομα Καστέλι. Εἶχε τὴν ἔκταση τῆς σημερινῆς ὁμώνυμης ἐπαρχίας καὶ 118 χωριά κατὰ τὸν Μπασιλικάτα.

3) Τὴν Καστελανία Σελίνου μὲ ἔδρα τὸ Καστέλι Σελίνου, ποὺ ἦτανε σὴν σημερινῇ Παλιόχωρα Σελίνου. Εἶχε τὴν ἔκταση τῆς σημερινῆς ὁμώνυμης ἐπαρχίας καὶ 59 χωριά κατὰ τὸν Μπασιλικάτα.

4) Στὴ διοίκηση τῶν Χανίων ὑπαγότανε καὶ ἡ περιφέρεια τῶν Σφακίων, ἡ ὁποία ὅμως δὲν ἀποτελοῦσε Καστελανία. Εἶχε ἰδιότυπη διοίκηση. Διοικούντανε ἀπὸ Προβλεπτή, εὐγενῆ, βενετσάνο ἀπὸ τὰ Χα-

νιά, ὁ ὁποῖος εἶχε τὴν ἔδρα του στὸ Καστέλι, πού ἦτανε κοντὰ στὴ Χώρα Σφακίων.

Ἡ περιφέρεια τῆς περιοχῆς τῶν Χανίων, δηλαδὴ ἡ σημερινὴ ἐπαρχία Κυδωνίας ὑπαγότανε ἀπ' εὐθείας στὴ διοίκηση τῶν Χανίων ὅπως καὶ ἡ περιοχή τοῦ Ρέθυμνου, ἡ σημερινὴ ἐπαρχία Ρεθύμνης, ὑπαγότανε ἀπ' εὐθείας στὴ διοίκηση τοῦ Ρέθυμνου. Ἡ πρώτη εἶχε 63 χωριὰ στὴ δικαιοδοσία της καὶ ἡ δεύτερη εἶχε 80.

Ὁ πληθυσμὸς τῆς Κρήτης στὰ τελευταῖα χρόνια τῆς Βενετοκρατίας ἦτανε γύρω στὶς 200.000 κατοίκους. Ὁ Ἰάκωβος Φοσκαρίνι στὰ 1579 ἔκανε λεπτομερῆ ἀπογραφή, ὅπως γράφει στὴν ἐκθεσὴ του (Μαρκιανὴ Βιβλιοθήκη, Mss. Ital. Cl. VII, ἀριθ. 631α/7476, fo 70r) καὶ βρῆκε ὅτι ἡ Κρήτη εἶχε 1070 χωριὰ καὶ 219.000 κατοίκους¹.

Ὑστερα ἀπὸ 4 χρόνια, δηλαδὴ τὸ 1583 ὁ Καστροφύλακας, πού οἱ πληροφορίες του εἶναι θετικὲς καὶ ἀναμφισβήτητες, μᾶς λέει στὸ περίφημο Libro του ὅτι: Ὁ Χάντακας μὲ τὴν περιφέρειά του, δηλαδὴ ὁ σημερινὸς νομὸς Ἡρακλείου, τὸ Μεραμπέλο καὶ τὸ Λασίθι, εἶχε 90179 κατοίκους (Pietro Castrolifaca, Libro de Informattion κλπ., Μαρκιανὴ Βιβλιοθήκη, Mss. Ital. Cl. VI, ἀριθ. 156/6005, K. 105).

Ἡ Σητεία μὲ τὴν περιφέρειά της εἶχε 22.312 κατοίκους (K. 140).

Τὸ Ρέθυμνο μὲ τὴν περιφέρειά του εἶχε 45.646 κατοίκους (K. 177) καὶ

Τὰ Χανιά μὲ τὴν περιφέρειά τους εἶχαν 48788 κατοίκους (K. 240).

Δηλαδὴ ἡ Κρήτη τὸ 1583 εἶχε συνολικὰ 206,914 κατοίκους.

Ὁ Ἰω. Μοτσηνίγο, μετὰ ἀπὸ 6 χρόνια, δηλαδὴ τὸ 1589, ἀναφέρει, ὅτι ἡ Κρήτη εἶχε 1087 χωριὰ καὶ 208.000 κατοίκους (βλ. Μνημεῖα Κρητικῆς Ἱστορίας τόμ. I σ. 12).

Τέλος τὸ δημοσιευόμενο ἔγγραφο ἀναφέρει πληθυσμὸ τῆς Κρήτης 203.123.

¹) «...Vi sono Casali 1070, per la descrizione, ch' ho fatto fare più minutamente è stato possibile. vi sono anime 219.000 in tutti li territori fra quali da fattion sono 55545, il resto donne, putti et genti inutili, di q(ue)ste in Città sono 9618, et nelli territori il restante; di tutti questi 26693, sono obligati al seru(iti)o d(e)lla Galera, et 33349 hanno obligo di angaria alle fabbriche, et 10691, sono descritti nelle ordinanze...».

(Biblioteca di S. Marco di Venezia, Mss. Ital. Cl. VII, ἀριθ. 918/8392)
Fo 90r.

*Se bene per la publica fama delli nomi delle quattro Città che f. 90r
hoggi sono nell' Isola di Candia si potrebbe far di meno di farne
mentione, tutta uia per render menuto conto d' ogni particular di
quel Regno, hō uoluto notar qui sotto no(n) solo nomi di esse Cit-
tà ma anco li nomi delli Castelli che ciascheduna di esse Città
hanno sotto di loro, et anco il n(umer)o delle Ville di tutto il
Regno et quante di esse Ville sono sottoposte per ciascheduno di
essi Castelli e p(ri)ma | la Città di Candia hà sotto di sè Castelli f. 90v
n(umer)o 8: e sono li sottoscr(it)ti :²*

*Castel maluesin fra terra per Garbino lontano di Candia mi-
glia. 12. inc(irc)a³.*

*Castel nuouo fra terra per ostro lontano da Candia c(irc)a mi-
glia 24⁴.*

² Ἐάν καὶ εἶναι γνωστὰ σὶ τὸ κοινὸ τὰ ὀνόματα τῶν τεσσάρων πόλεων, πὸν ὑπάρχουν σήμερα σὶ τὴν νησί τοῦ Χάντακα, καὶ μποροῦσε κανεὶς τὰ παραλείπει νὰ ἀναφέρει γι' αὐτὲς, ὅμως, γιὰ νὰ δώσω ἀκριβεῖς πληροφορίες γιὰ κάθε λεπτομέρεια τοῦ Βασιλείου ἐκείνου, ἀποφάσισα νὰ σημειώσω παρακάτω ὄχι μόνο τὰ ὀνόματα τῶν πόλεων αὐτῶν μὰ καὶ τὰ ὀνόματα τῶν Καστελίων, πὸν κάθε μιὰ ἀπ' αὐτὲς ἔχει σιὴν περιφέρειά της, ὡς καὶ τὸν ἀριθμὸ τῶν χωριῶν ὅλου τοῦ Βασιλείου, καὶ πόσα ἀπὸ τὰ χωριὰ αὐτὰ ὑπάγονται σὶ τὸ καθένα Καστέλι.

Καὶ πρῶτα ἡ πόλη τοῦ Χάντακα ἔχει σιὴν περιφέρειά της 8 Καστέλια, πὸν εἶναι τὰ παρακάτω³ :

Καστέλι Μαλεβίζι, μεσόγειο, πρὸς ΝΔ, μακρὸν ἀπὸ τὸ Χάντακα 12 μίλια περίπου³.

Καστέλι Καινούργιο, μεσόγειο, πρὸς Ν, μακρὸν ἀπὸ τὸ Χάντακα μίλια 24⁴.

²) Σωστὰ ἀναφέρει πὸς ὁ Χάντακας εἶχε 8 καστελανίες, ἀπὸ τις ὁποῖες ὅμως παράλειψε νὰ ἀναφέρει 2: τὴν καστελανία Πυργιώτισσας καὶ τὴν καστελανία Μονοφατσίου (Bonifacio).

³) Γιὰ τὴν ἑτυμολογία τῆς λ. Malvesin ἀπὸ τὸ ὁμώνυμο πολιορκητικὸ μὴ-χάνημα τῶν μεσαιωνικῶν χρόνων βλ. Ν. Πλάτων, Περὶ τὴν ὀνομασίαν τῆς ἐπαρχίας Μαλεβιζίου, περιοδ. <Κρητικὰ Χρονικά> ΣΤ', σ. 156.

Τὸ φρούριον τοῦ Μαλεβιζίου ἀναφέρεται μεταξὺ ἐκείνων πὸν κατασκεύασε ὁ Pescatore. Οἱ βενετσιάνικοι χάρτες τὸ τοποθετοῦν σιὴ θέσση Καστέλι κοντὰ σὶ τὸ χωριὸ Κεραμούτσι, σὶ τὸ κέντρο τῆς ὁμώνυμης ἐπαρχίας.

⁴) Ἀναφέρεται σὲ ἔγγραφο τοῦ 13. αἰῶνα ὀνομάστηκε ἀπὸ τοὺς ἰδρυτὲς

Castel belvedere fra terra per sirocco lontan di Candia miglia 20⁵.

Castel Mirabello per leuante alla marina di tramontana lontano di Candia miglia....⁶.

Castel pediata fra terra per sirocco lontan di Candia miglia 18⁷.

Καστέλι Μπελβεντέρε, μεσόγειο, πρὸς ΝΑ, μακρὰ ἀπὸ τὸ Χάντακα μίλια 20⁵.

Καστέλι Μιραμπέλο, πρὸς Α, στὴ βορεινὴ παραλία μακρὰ ἀπὸ τὸ Χάντακα μίλια...⁶.

Καστέλι Πεδιάδα, μεσόγειο, πρὸς ΝΑ, μακρὰ ἀπὸ τὸ Χάντακα μίλια 18⁷.

του Castel πιονο, ἴσως γιὰτὶ δὲν ἰδρύθηκε ὅπως τὰ ἄλλα, πάνω σὲ ἐρείπια παλαιότερων φρουρίων. Οἱ Κρητικοί, μεταφράζοντας τὴ βενετσάνικη ὀνομασία τὸ λέγανε Καινούργιο καὶ μὲ τὸ ὄνομα αὐτὸ λέγεται καὶ σήμερα ὀλόκληρη ἡ ἐπαρχία. Ἀπόκτησε μεγάλη φήμη γιὰτὶ ἀντιστάθηκε ἀποτελεσματικὰ σιὸς Βενετοῦς καὶ Κρητικοῦς ἐπαναστάτες πὸ τὸ πολιορκησαν τὸ 1364, ὅταν ἀνακήρυξαν τὴ Δημοκρατία τοῦ Ἁγ. Τίτου.

Τὸ Καινούργιο Καστέλι εἶναι γνωστὸ σήμερα μὲ τὴν ὀνομασία Ψηλὸ Καστέλι. Ἦταν πάνω σιὸ λόφο, πὸ βρῖσκεται κοντὰ σιὸ σημερινὸ χωριὸ Καστέλι, δυτικὰ τοῦ Ἀμπελούζου.

⁵) Τὸ φρούριο Μπελβεντέρε ἦτανε πάνω σιὸ λόφο, πὸ ἦταν κτισμένη ἡ ἀρχαία Πριανσός, κοντὰ σιὸ σημερινὸ χωριὸ Καστελιανὰ Μονοφατοσίου. Οἱ Κρητικοὶ τὸ λέγανε Ριζόκαστρο, δηλαδὴ κάστρο τῆς ρίζας, τοῦ βουνοῦ, καὶ ἡ ἐπαρχία Μπελβεντέρε ὀνομαζότανε ἐπαρχία Ρίζου. Κτίστηκε ἀρχικὰ ἀπὸ τοὺς Γενοβέζους.

⁶) Τὸ φρούριο Μεραμπέλο κτίστηκε ἐπίσης ἀπὸ τοὺς Γενοβέζους σιὴ θέση πὸ ἦτανε ἡ ἀρχαία πόλη Λατὼ πρὸς Καμάρα, δηλαδὴ πάνω σιὸ λόφο, ἀνατολικὰ τοῦ σημερινοῦ Ἁγ. Νικολάου Μεραμπέλου. Σὲ βενετσάνικη ἐπιγραφή τοῦ 1602 ἀναφέρεται Castello Heraclium. Τὴν ταύτιση αὐτὴ μὲ τὸ Ἡράκλειο εἶχε ὑπόψει ὁ ἐραμιστῆς τοῦ Καταλόγου τῶν ἀρχαίων πόλεων τῆς Κρήτης πὸ δημοσίεψα σιὸν προηγούμενο τόμο τῶν «Κρητικῶν Χρονικῶν» (βλ. τ. ΙΑ' σ. 288) καὶ ἀναγράφει... *eraklio hoggi detto il Castello Mirabello*. Οἱ Κρητικοὶ τὸ λέγανε Βουλισμένη ἀπὸ τὸ ὄνομα τῆς λιμνης πὸ εἶναι ἐκεῖ. Οἱ Βενετσάνοι τὸ ὀνομάζανε Mirabello, ὄνομα συνηθισμένο σιὴν Ἰταλία, πὸ ἐπεκράτησε νὰ δηλώνει καὶ σήμερα ὀλόκληρη τὴν ἐπαρχία. Στὰ τελευταῖα χρόνια τῆς Βενετοκρατίας ἐγκοιταλείφτηκε καὶ παραχώρησε τὴ θέση του σιὸ Φρούριο τῆς Σπιναλόγκας. Σιὸν κώδικα δὲν διακρίνεται ὁ ἀριθμὸς τῶν μιλίων. Ὁ Μπασιλικάτα ὅμως (Bibl. Marciana, M. Ital. Cl. VI, ἀριθ. 1683/8376 f. 39r) ἀναφέρει ὅτι ἀπέχει 50 μίλια. Ὁ ἴδιος ἀναφέρει πὸς τὸ φρούριο λεγότανε καὶ Βουλισμένη, ἀπὸ τὴ λιμνοῦλα πὸ εἶναι σὲ ἀπόσταση 20 βήματα, ὅτι κατοικεῖται ἀπὸ ἱκανότατους ψαράδες, τοὺς πὸ ἱκανοὺς ἀπὸ ὅλους τοῦ Βασιλείου.

⁷) Τὸ Καστέλι Πεδιάδας εἶναι ἓνα ἀπὸ τὰ βενετσάνικα φρούρια πὸ διατήρησε μέχρι σήμερα ἀκέραιο τὸ βενετσάνικο ὄνομα. Κατὰ τὸν Gerola (Μο-

Castel Temene fra terra per ostro lontano di Candia miglia 12⁸.

Rettimo ha sotto di se Castelli 3 : e sono li sottoscritti.

Castello Milopotamo alla marina di tramontana lontano da Rettimo miglia 20 : uerso Candia⁹.

Castel S. Baseglio fra terra¹⁰.

Castel Amari fra terra¹¹.

Καστέλι Τέμενος, μεσόγειο, πρὸς Ν, μακρὰ ἀπὸ τὸ Χάντακα μίλια 12⁸.

Τὸ Ρέθυμνο ἔχει στὴν περιφέρειά του 3 καστέλια πὸν εἶναι τὰ παρακάτω :

Καστέλι Μυλοπόταμου, στὴ βορεινὴ παραλία, μακρὰ ἀπὸ τὸ Ρέθυμνο μίλια 20 πρὸς τὸ Χάντακα⁹.

Καστέλι Ἁγίου Βασίλειος, μεσόγειο¹⁰.

Καστέλι Ἀμάρι, μεσόγειο¹¹.

numenti Veneti nell' Isola di Creta, vol. I, Venezia 1905, σ. 218) ὀνομάστηκε ἔτσι, γιατί ἦτανε κτισμένο σὲ πεδιάδα ἐνῶ τὰ ἄλλα ἦτανε πάνω σὲ ὑψώματα. Ὅμως τὸ ὄνομα ὑπῆρχε πρὶν οἱ Βενετοὶ καταλάβουν τὴν Κρήτη. Φυσικὰ τὸ ὄνομα δόθηκε ἀπὸ τὴν Πεδιάδα, τὸ Ὀμφάλιον Πεδίον τῶν Ἀρχαίων. Ἀπ' αὐτὸ πῆρε τὸ ὄνομα καὶ ὀλόκληρη ἡ καστελανία, παρ' ὅλο πὸν κάθε ἄλλο παρὰ πεδινὴ εἶναι, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν περιοχὴ τοῦ Καστελίου. Μέσα σὶ φρούριο αὐτὸ φύλαγαν, στὰ τελευταία χρόνια τῆς Βενετοκρατίας, καὶ τὰ σιτηρά, πὸν μεταφέρανε ἀπὸ τὸ κοντινὸ Λασιῖθι.

⁸) Τὸ φρούριο Τέμενος χτίστηκε ἀπὸ τὸ Νικηφόρο Φωκᾶ τὸ 961, ὅπως εἶναι γνωστὸ, πάνω στὰ δίδυμα ὑψώματα πὸν βρίσκονται ἀνατολικά τοῦ σημερινοῦ χωριοῦ Κανλί Καστέλι, γνωστὸ σήμερα μὲ τὸ βενετσάνικο ὄνομα Ρόκα (Rocca = φρούριο). Θεωροῦνταν ἀπὸ τοὺς Βενετσάνους σπουδαιότατο τοὺς πρώτους αἰῶνες, μὰ σιγὰ - σιγὰ, καὶ μάλιστα ὕστερα ἀπὸ τὴν κατασκευὴ τῶν τειχῶν τοῦ Χάντακα, τὸ ἐγκατάλειψαν. Ἀρχικὰ ὑπαγότανε στὴν διοικητικὴ περιφέρεια τοῦ Χάντακα, μὰ ἀργότερα ἔγινε ἔδρα Καστελανίας, πὸν ὀνομάστηκε ἀπ' αὐτὸ Kastelania di Temene. Ἡ περιοχὴ εἶχε δοθεῖ σὰν φέουδο στὴν οἰκογένεια τῶν Κορνάρων καὶ τὸ 1597 παραχωρήθηκε σὶ Benetto Querini.

⁹) Τὸ παραθαλάσσιο Καστέλι Μυλοποτάμου ἦτανε στὴ θέση τοῦ σημερινοῦ Πάνορμου, πὸν ἐξακολουθεῖ νὰ λέγεται καὶ Καστέλι Μυλοποτάμου Ἡ ἴδρυσή του ἀποδίδεται σὶν κόμητα τῆς Μάλτας Enrico Pescatore, σὶς ἀρχές τοῦ 13 αἰῶνα. Λείψανά του σώζονται καὶ σήμερα. Οἱ Τοῦρκοι τὸ λέγανε Ρουμελί Καστέλι.

¹⁰) Τὸ Καστέλι Ἀγ. Βασιλείου ἦτανε παλιὸ βυζαντινὸ Καστέλι, γνωστὸ μὲ τὴν ὀνομασία Κάτω Σύβριτος. Μὰ ὁ βενετσάνος Καστελάνος ἐγκαταστάθηκε σὶν χωριὸ Ἁγίου Βασίλειος καὶ ἀπὸ κεῖ πῆρε τὸ ὄνομα τὸ Καστέλι καὶ ἡ Καστελανία. Ἡ ἀκριβὴς θέση τοῦ Καστελίου αὐτοῦ δὲν ἔχει καθοριστεῖ.

¹¹) Ἐπίσης τὸ Καστέλι Ἀμαρίου ἦτανε βυζαντινὸ, γνωστὸ μὲ τὸ ὄνομα Ἀπάνω Σύβριτος. Βρισκότανε στὴ θέση τοῦ σημερινοῦ χωριοῦ Θρόνος, ὅπου σώζονται ἐλάχιστα ἐρεῖπιά του.

Settia ha sotto di sè Castello uno che è il sottoscr(it)to.

*Castel Gerapetra lontano da Sittia miglia 40: alla marina nella parte Australe*¹².

La Canea hà sotto di se li sottoscr(it)ti Castelli :

*Castel Apicorno al mar di tramontana al quanto eminente dalla marina all' incontro della fortezza della Suda et lontano dalla città della Canea circa miglia 15*¹³.

*Castel Chissamo dalli antichi detto Chissamopoli posto alla marina per ponente lontano della città della Canea miglia 25: Cid è tra Capo Spada e le Grabuse*¹⁴.

Ἡ Σητεία ἔχει στήν περιφέρειά της ἓνα καστέλι, πὸν εἶναι τὸ παρακάτω :

*Καστέλι Γεράπειρας, πὸν ἀπέχει ἀπὸ τῆ Σητεία μίλια 40, στήν νότια παραλία*¹².

Τὰ Χανιά ἔχουν στή περιφέρειά τους τὰ παρακάτω Καστέλια :

*Καστέλι Ἀποκόρωνα, στή βορεινή θάλασσα, ἐπάνω σὲ ἐξέχον κάπως ὕψωμα τῆς ἀκτῆς, ἀπέναντι στὸ Φρούριο τῆς Σούδας, πὸν ἀπέχει ἀπὸ τὴν πόλη τῶν Χανιῶν περίπου μίλια 15*¹³.

*Καστέλι Κισάμου, πὸν λεγότανε ἀπὸ τοὺς ἀρχαίους Κισαμόπολη, παράλιο, πρὸς Δ, ἀπέχει ἀπὸ τὰ Χανιά μίλια 25. Τοῦτο εἶναι ἀνάμεσα στὸ ἀκρωτήρι Σπάθα καὶ τῆς Γραμπούσας*¹⁴.

¹²⁾ Ἡ Σητεία εἶχε μιὰ καστελανία μόνο στήν περιφέρειά της, τὴν Καστελανία τῆς Γεράπειρας. Τὸ Καστέλι τῆς Γεράπειρας ἔκτισαν οἱ Βενετοὶ πάνω στὰ ἐρείπια τῆς παλιᾶς μεγάλης πόλης Ἱεράπυτνας ὅπου καὶ σήμερα ἡ ὁμώνυμη κωμόπολη. Ἐπεσε στὰ χέρια τῶν Τούρκων τὸ 1647, οἱ ὁποῖοι τὸ ἐπιδιόρθωσαν.

¹³⁾ Τὸ Καστέλι Ἀποκορώνου βρισκότανε κοντὰ στὸ σημερινὸ χωριὸ Καλύβες τῆς ὁμώνυμης ἐπαρχίας. Ἐλάχιστα ἐρείπιά του σώζονται. Τὸ ὄνομα ἔχει τὴν ἀρχή του στὸ ἀρχαῖο Ἱπποκορώνειον. (Βλ. καὶ Σ. Ξανθοῦ διδῆ, Ἐπαρχίαι καὶ Πόλεις τῆς Κρήτης. ΕΕΒΣ τόμ. Γ' (1926), σ. 56). Πότε κτίστηκε δὲν εἶναι ἐξακριβωμένο. Βέβαιο ὅμως εἶναι πὸς ὑπῆρχε πρὶν τὸ 1303, ἔτος κατὰ τὸ ὁποῖο ἀναφέρεται σὲ ἔγγραφο τῆς ἐποχῆς ὅτι ἔπαθε ζημιές ἀπὸ τὸ σεισμό. (Πρβλ. Gerola, Monumenti κλπ. I, σ. 207).

¹⁴⁾ Εἶναι τὸ σημερινὸ Καστέλι Κισάμου, πὸν διατηρεῖ ἐπίσης ἀκέραιο τὸ βενετσάνικο ὄνομά του, ὅπως καὶ τὸ Καστέλι Πεδιάδας. Τὰ σωζόμενα σήμερα ἐρείπιά του εἶναι στὸ μεγαλύτερο μέρος τους ἔργο τῶν Τούρκων. Κτίστηκε πάνω στὰ ἐρείπια τῆς ἀρχαίας πόλης Κισάμου· πότε ὅμως δὲν εἶναι γνωστό. Πιθανὸν νὰ ἰδρῦθηκε κι αὐτὸ ἀπὸ τὸ γενοβέζο ἀρχιπειρατὴ Pescatore Ὁ σεισμός τοῦ 1595 τὸ κατὰστρεψε σχεδὸν ὁλόκληρο καὶ μόνο τὸ 1635 ἐπισκευάστηκε ἀπὸ τὸν προβλεπτή Lorenzo Contarini. Ὅμως στὶς 24 τοῦ Φλεβάρη τοῦ 1646 ὁ καπετάνιος τῆς φρουρᾶς Giovanni Medici, λυποψύχησε κι' ἄνοιξε τίς

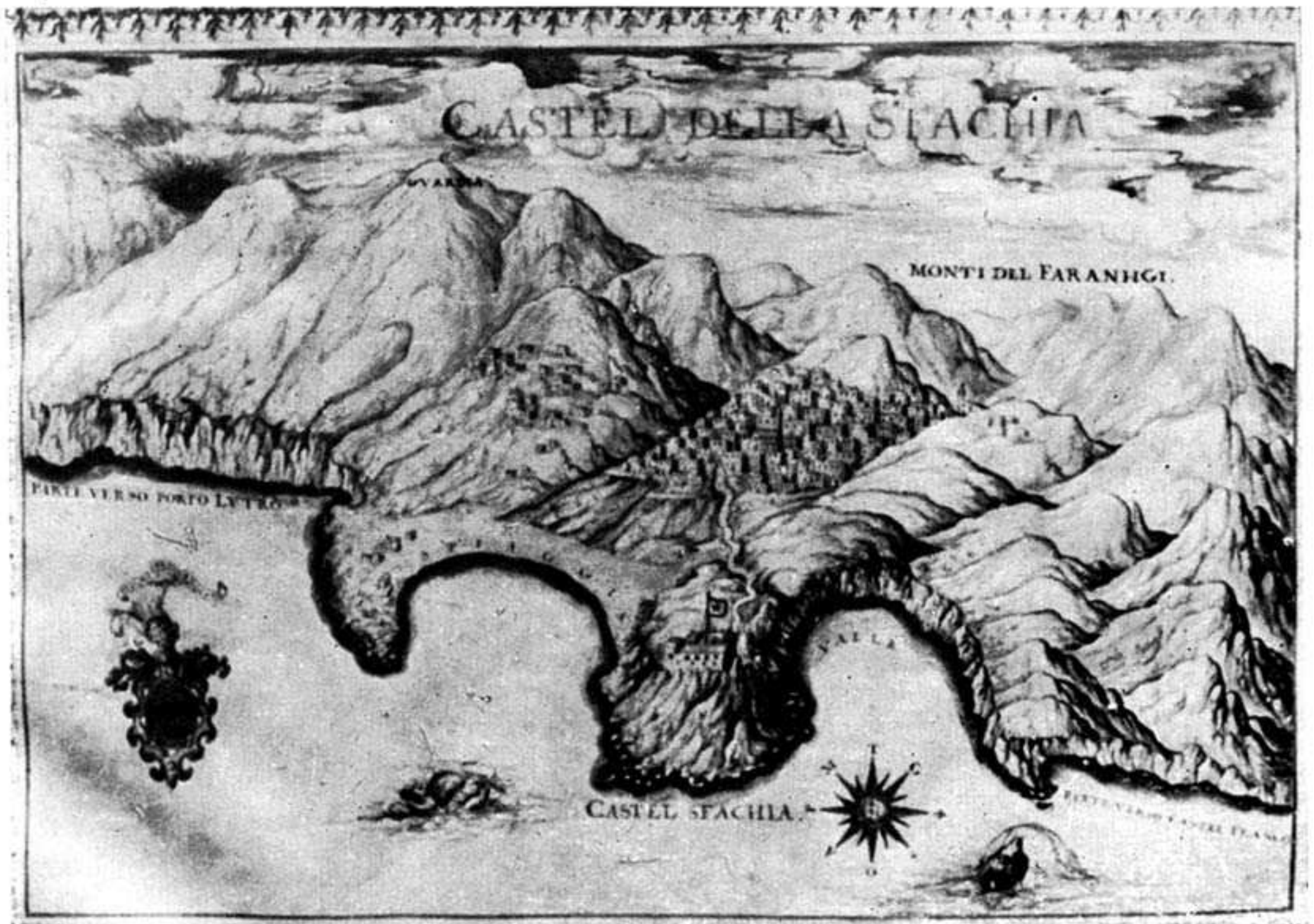

Σχέδια Φραγκ. Μπασιλικάτα. Museo Correr, Portolani No 41. Regno di Candia.
 Είχ. 1 άνω. Σχέδιο XIX, Καστέλι: Σελίνου. — Είχ. 2 κάτω. Σχέδιο X.I, Καστέλι: τών Σφαλίων.

*Castel Selino al lito del mare nelle parti australi lontano dalla Canea miglia 50*¹⁵.

*Castel S. Nichita al lito del mare nelle parti australi lontano dalla Canea miglia 40*¹⁶.

*Castel della Sfacchià al mar d' ostro lontano della Canea miglia....*¹⁷ *le genti di questo Castello sono belicosi et uiuono in continue inimicitie il sito de d(ett)o loco è tutto grebanoso et ui deue huomini da spada al n(umer)o di 600 : e per tener in freno dette*

Καστέλι Σέλινου, παράλιο, στή νότια πλευρά, μακρὰ ἀπό τὰ Χανιά μίλια 50¹⁵.

Καστέλι Ἁγ. Νικήτα, στή νότια παραλία, μακρὰ ἀπό τὰ Χανιά μίλια 40¹⁶.

Καστέλι τῶν Σφακιῶν, στή νότια θάλασσα, μακρὰ ἀπό τὰ Χανιά μίλια...¹⁷. Οἱ κάτοικοι τοῦ Καστελιού αὐτοῦ εἶναι φιλοπόλεμοι καί ζοῦν μέσα σέ μιὰ συνεχῆ ἐχθρότητα μεταξύ των. Ὁ τόπος αὐτός εἶναι παντοῦ ἀνώμαλος, βραχώδης, καί πρέπει νά ἔχει ἄντρες γιά τὸ σπαθὶ 600. Γιά νά κρατεῖ σέ πειθαρχία τοὺς ἀνθρώπους αὐτοὺς στέλνεται

πόρτες του στὸν καινούργιο κατακτητή. (Βλ. Gerola, Monumenti κλπ. ὁ. π. Γ. σ. 228).

¹⁵) Τὸ παραθαλάσσιο Καστέλι Σελίνου ἦτανε στή θέση τῆς σημερινῆς Παλιόχωρας Σελίνου. Τὸ Καστέλι Σελίνου ἰδρύθηκε ἀπὸ τοὺς Βενετοὺς τὸ 1279, ἀπὸ τὸ δούκα Marino Gradenigo μὲ σκοπὸ νά κρατεῖ εὐκολότερο στήν ὑποταγή του τοὺς ἀνυπότακτους κατοίκους τῆς περιοχῆς, πάνω σ' ἓνα βραχώδες ἀκρωτήρι, ὀνομαζόμενο Λισός. Τὸ ὄνομα ὀφείλεται κατὰ τὸν Ξανθουδίδη (ὁ. π. σ. 60) στὸ γνωστὸ φυτὸ σέλινο, πού φυτρώνει μόνο του στήν περιοχή.

¹⁶) Τὸ Καστέλι τοῦ Ἁγ. Νικήτα εἶναι τὸ γνωστὸ Φραγκοκάστελο, δηλαδή Καστέλι τῶν Φράγκων (Βενετῶν), ὀνομασία πού τοῦ δώσαν οἱ Σφακιανοὶ καί τὴν δέχτηκαν ἀργότερα οἱ Βενετοὶ μεταφράζοντάς την : Castelfranco. Τὸ ἀρχικό του ὄνομα τὸ πῆρε ἀπὸ τὴν ἐκκλησία τοῦ Ἁγ. Νικήτα, πού ἦτανε ἐκεῖ, καί χτίστηκε, ὕστερα ἀπὸ αἴτηση τῶν Φεουδαρχῶν τῶν Χανίων, γιά νά προστατευθοῦν ἀπὸ τοὺς κουρσάρους καί ἀπὸ τοὺς ἐπαναστατες τῆς περιοχῆς. Στὸ φρούριο αὐτὸ ὀχυρώθηκε τὸ 1828 ὁ Χατζῆ Μιχάλης Νταλιάνης καί ὕστερα ἀπὸ λυσώδη μάχη μὲ τοὺς Τούρκους σκοτώθηκε μ' ὅλους τοὺς στρατιῶτες του καί χίλιους Τούρκους.

Τὸ φρούριο αὐτὸ δὲν εἶχε Καστελανία, ὅπως τὰ προηγούμενα.

¹⁷) Τὸ φρούριο τῶν Σφακιῶν ἦτανε ἀπὸ τὰ νεότερα φρούρια - ἔδρες διοίκησης. Ἐκεῖ εἶχε τὴν ἔδρα του ὁ Προβλεπτής, γιὰ τὴν τὰ Σφακιά δὲν ἀποτελοῦσαν Καστελανία. Ἡ οἰκοδόμησή του ἀνάγεται στίς ἀρχές τοῦ 15 αἰῶνα. Ἦτανε πάνω στὸ μικρὸ ἀκρωτήρι, νοτικὰ τῆς Χώρας Σφακιῶν. Στὸν κώδικα δὲν διακρίνεται ὁ ἀριθμὸς τῶν μιλίων. Ὁ Μπασιλικάτα (ὁ. π. Fo 42v) ἀναφέρει ὅτι ἀπέχει 35 μίλια.

*genti ue si manda un | Proued(ito)r elletto dal Regg(imen)to della f 91r
Canea, et approbato dal Regg(imen)to di Candia et si muta ogni
duo anni, li dui si manda Nobili Venetiani, et li altri duo nobi-
li cretensi; ma però si manda sempre persone di consideratione
per tener quelle genti quiete più che hà possibile.*

la città di Candia hà sotto di se casali n(umer)o		434
la città della Canea hà sotto di se casali	n ^o	240
la città di Rettimo hà sotto di se casali	n ^o	265
la città di Settia hà sotto di se casali	n ^o	90
Sumano in tutto casali ¹⁸	n ^o	1029

Ένας Προβλεπιτής, πού εκλέγεται από τη διοίκηση τῶν Χανιωῶν, ἐγ-
κρίνεται από τη διοίκηση τοῦ Χάντακα, καὶ ἀντικαθίσταται κάθε δυὸ
χρόνια. Τὴ μιὰ φορὰ στέλνεται εὐγενῆς Βενετσάνος καὶ τὴν ἄλλη εὐγε-
νῆς Κρητικός. Ἀλλὰ πάντοτε στέλνονται πρόσωπα σοβαρὰ καὶ ἱκανὰ
γιὰ νὰ κρατοῦν σὲ ἡσυχία, κατὰ τὸ δυνατό, τοὺς ἀνθρώπους ἐκείνους.

Ἡ πόλη τοῦ Χάντακα ἔχει σιὴ δικαιοδοσία της χωριά	434
Ἡ πόλη τῶν Χανιωῶν ἔχει σιὴ δικαιοδοσία της χωριά	240
Ἡ πόλη τοῦ Ρέθυμνου ἔχει σιὴ δικαιοδοσία της χωριά	265
Ἡ πόλη τῆς Σητείας ἔχει σιὴ δικαιοδοσία της χωριά	97
Σύνολο χωριά ¹⁸	1029

¹⁸⁾ Κατὰ τὸν Καστροφύλακα (ὄ. π.) :

Ἡ πόλη τοῦ Χάντακα εἶχε τὸ 1583		κατοίκους	13 625
> παπάδες			416
> ἑβραίους			950
Ἡ καστελανία Πεδιάδας εἶχε χωριά	98	>	16 845
> Μπελβεντέρε	> > 70	>	7 541
> Μεραμπέλου	> > 20	>	9.486
> Μονοφατισίου	> > 111	>	9 569
> Τεμένους	> > 52	>	5.575
> Μαλεβιζίου	> > 34	>	5.219
> Καινούργιου	> > 58	>	9.362
> Πυργιώτισσας	> > 22	>	2 438
Τὸ Λασίθι εἶχε μετόχια	49	>	469
Σύνολα* μετόχια 49 χωριά	465	κάτοικοι	90 179
Ἡ Σητεία εἶχε χωριά	53	>	13 523
Ἡ Καστελανία Γεράπετρας	> > 18	>	6.957
παπάδες κλπ			1 841
Σύνολα* χωριά	71	κάτοικοι	22.321
Ἡ πόλη τοῦ Ρέθυμνου εἶχε		κατοίκους	4.782

Nella Soprad(dett)a Isola di Candia sono state fabricate dalla guerra in qua ciò è dall' anno 1571 : diverse fortezze quale sono le sottoscritte.

Primo il forte del porto della fraschia detto il Paglio castro fabricato l' anno 1572¹⁹.

Στὸ νησί τοῦ Χάντακα κατασκευάσθηκαν ἀπὸ τὸν πόλεμο κι ἐδῶ, δηλαδή ἀπὸ τὸ ἔτος 1571, διάφορα φρούρια, πὸν εἶναι τὰ παρακάτω :

Πρῶτο εἶναι τὸ φρούριο τοῦ λιμανιοῦ τῶν Φρασκιῶν, τὸ λεγόμενο Παλιὸ Κάστρο, πὸν οἰκοδομήθηκε τὸ ἔτος 1572¹⁹.

*Ἡ ἐπαρχία τοῦ Ρέθυμνου κατὰ τὸ Μπα- λικάτα	εἶχε χωριά	80	
*Ἡ Καστελανία τοῦ Ἀμαρίου	> >	58	
> > Ἀγ. Βασιλείου	> >	65	
> > Μυλοποτάμου	> >	72	
Δηλαδή συνολικά	> >	275	(ὁ Καστροφ. ἀναφέρει μόνο 268)
*Ὀλόκληρο τὸ διαμέρισμα τοῦ Ρέθυμνου μαζί με τὴν πόλη, σύμφωνα με τὴν ἀπογραφή τοῦ Καστροφύλακα	εἶχε	κατοίκους	45 646
Τὸ Χανιά εἶχαν κατὰ τὸν Καστροφύλακα		>	7.500
Κατὰ τὸ Μπασιλικάτο ἢ διοικητικὴ περι- φέρεια τῆς πόλης Χανιά (ἢ σημερινὴ ἐπαρχία Κυδωνίας)	εἶχε χωριά	63	
*Ἡ Καστελανία Ἀποκορώνου	> >	50	
> > Κισάμου	> >	118	
> > Σελίνου	> >	59	
Σύνολο	>	291 (Καστροφύλ.)	κάτοικοι 48.788

*Ανακεφαλαίωση :

Διοίκηση τοῦ Χάντακα	χωριά	465	
	μετόγια Λασιθίου	49	κάτοικοι 90.179
> Σητείας	χωριά	71	> 22.321
> Ρέθυμνου	>	275	> 45.646
> Χανιῶν	>	291	> 48 788
Βασίλειο τῆς Κρήτης	>	1.102	> 206.934

¹⁹⁾ Στὴν ἴδια θέση τοποθετεῖται ἡ ἀρχαία πόλη Κύταιον. (Πρβλ. Ν. Σταυράκη, Στατιστικὴ κλπ. σ. 80). Ἀρχικά, φαίνεται, κτίστηκε ἐκεῖ τὸ φρούριο Παλαιόκαστρο ἀπὸ τὸ γενοβέζο Pescatore, ἀπὸ ὅπου καὶ ἔφυγε ἀπὸ τὴν Κρήτη (πρβλ. Gerola, Monumenti κλπ. I, σ. 96). Ἐπειτα, ἐπειδὴ δὲν ἐξυπηρετοῦσε κανένα σκοπὸ ἐγκαταλείφθηκε ἀπὸ τοὺς Βενετούς. Ὅταν ὁμως ἄρχισε νὰ πλησιάζει ὁ κίνδυνος τῆς εἰσβολῆς τῶν Τούρκων, ὕστερα μάλιστα ἀπὸ τὴν κατάληψη τῆς Κύπρου (1570), ἡ Βενετία ἀποφάσισε νὰ κατασκευάσει τὸ φρούριο αὐτὸ ἀπὸ τὰ θεμέλια γιὰ νὰ προστατέψει τὸ σπουδαῖο τότε λιμάνι τῶν Φρασκιῶν.

*la fortezza della Suda sopra il scoglio detto fraronisi alla guardia del porto della Suda, et è chiamata la fortezza la Suda per il nome del porto per ess[ere] alla bocca di d(ett)o porto*²⁰.

*l' anno 1574: furono fabricati dui forti sopra il scoglio de Turlurù ouero Todorù, è hoggi d(ett)o il scoglio di S. Toderò*²¹.

*l' anno 1579 fù fabricata la fortezza de Spinalonga alla bocca del porto detto Spinalonga*²².

*l' anno 1585 fù fabricata la fortezza delle Grabuse*²³ *isola di Candia hà l' infrascritti fiumi principiando dalla parte di tramontana dal Capo dell' Isola da leuante uerso Candia. Un fiu-*

Τὸ φρούριο τῆς Σούδας, πάνω στὸ νησάκι ποὺ λέγεται Φραρονήσι, γιὰ τὴ φύλαξη τοῦ λιμανιοῦ τῆς Σούδας, καὶ γι' αὐτὸ ἀπὸ τὸ ὄνομα τοῦ λιμανιοῦ ὀνομάστηκε Φρούριο τῆς Σούδας ἐπειδὴ εἶναι στὸ στόμιο τοῦ λιμανιοῦ αὐτοῦ²⁰.

Τὸ 1574 κατασκευάστηκαν δυὸ φρούρια πάνω στὸ βραχονήσι Τουρλουροῦ ἢ Θεοδοροῦ, ποὺ λέγεται σήμερα τὸ βραχονήσι τοῦ Ἁγ. Θεόδωρου²¹.

Τὸ ἔτος 1579 κατασκευάστηκε τὸ Φρούριο τῆς Σπιναλόγκας στὸ στόμιο τοῦ λιμανιοῦ ποὺ λέγεται Σπιναλόγκα²².

Τὸ ἔτος 1585 κατασκευάστηκε τὸ φρούριο τῆς Γραμπούσας²³.

Ἡ νῆσος τοῦ Χάντακα ἔχει τοὺς παρακάτω ποταμούς, ἀρχίζοντας ἀπὸ βορρᾶ, ἀπὸ τὴν ἀνατολικὴ ἄκρη τῆς νήσου πρὸς τὸ Χάντακα.

²⁰⁾ Τὸ νησάκι στὸ στόμιο τοῦ κόλπου τῆς Σούδας ὅπου κτίστηκε τὸ φρούριο λεγότανε πρὶν Φραρονήσι, δηλαδὴ νησί τῶν Φράρων (λατινῶν καλογήρων), ἐπειδὴ ὑπῆρχε ἐκεῖ μονὴ τοῦ Ἁγ. Νικολάου, ὅποτε τὸ νησί ἦταν σκεπασμένο ἀπὸ ἐλαιῶνες.

Σκέψη γιὰ τὴν ὀχύρωση τῆς νησίδας ἔγινε ἀπὸ τὶς ἀρχές τοῦ 1500. Μὰ ἡ ἔναρξη τῶν ὀχυρωματικῶν ἔργων ἔγινε τὸ 1571.

²¹⁾ Σχετικὰ μὲ τὴν κατασκευὴ τοῦ φρουρίου βλ. Gerola, Monumenti κλπ. I, σ. 633 κ. ἔξ.

²²⁾ Ἡ Σύγκλητος τῆς Βενετίας εἶχεν ἀποφασίσει τὴν ὀχύρωση τῆς νησίδας Σπιναλόγκα ἀπὸ τὸ 1571. Πάνω στὴ νησίδα ὑπῆρχε παλαιότερα ἄλλο φρούριο, ποὺ τὰ θεμέλιά του φαινότανε πρὶν κτιστεῖ τὸ νέο.

²³⁾ Πρῶτος ὁ γνωστός μας Σοφιανὸς Εὐδαιμονογιάννης (πρβλ. Μνημεῖα Κρητ. Ἱστορίας, Ἡράκλειο 1953, τόμ. III, σ. 48) ἔκανε τὴν πρόταση νὰ ὀχυρωθεῖ ἡ Γραμποῦσα τὸ 1579 (πρβλ. Gerola, Monumenti κλπ. I, σ. 614). Ἡ Γερουσία τῆς Βενετίας, τὸ 1583, ὕστερα μάλιστα ἀπὸ σχέδια καὶ προϋπολογισμοὺς τοῦ τότε Capitano Giovanni Mocenigo, ἀποφάσισε νὰ γίνεῖ τὸ φρούριο καὶ τὸ 1584 ἔγινε ἔναρξη τῶν ἔργων ἀπὸ τὸν Γεν. Προβλεπτή Alvise Grimani.

me lontano dal Castel mirabello c(irc)a miglia dieci detto Istrona.

....[Ἀκολουθεῖ ἡ ἀπαρρίθμηση μερικῶν ποταμῶν καὶ ἀπογραφῆ].

| ...*Descriptione delle anime di tutto il Reggim(en)to di Can-* f 92r
dia fatta dopo che cesso il contagio che fù l' anno 1592.

*P(ri)ma la città di Candia con il suo territorio hà l'infrasc(ri)-
te anime.*

<i>Huomeni da fattioni</i>	. . . . .	<i>n^o</i>	<i>26487</i>
<i>Femine</i>	. . . . .	<i>n^o</i>	<i>22345</i>
<i>Puti</i>	. . . . .	<i>n^o</i>	<i>19636</i>
<i>Vecchi</i>	. . . . .	<i>n^o</i>	<i>17607</i>
		<i>n^o</i>	<i>86075</i>

*la città della Canea con il suo terr(itori)o ha l' inf(ascrit)te
anime:*

<i>Huomeni da fattioni</i>	. . . . .	<i>n^o</i>	<i>15908</i>
<i>Femine</i>	. . . . .	<i>n^o</i>	<i>16220</i>
<i>Putti</i>	. . . . .	<i>n^o</i>	<i>14655</i>
<i>Vecchi</i>	. . . . .	<i>n^o</i>	<i>2858</i>
		<i>n^o</i>	<i>49641</i>

*Ἔνα ποταμὸ μακρὸν ἀπὸ τὸ Καστέλι Μεραμπέλο περίπου δέκα μίλια,
πὸν λέγεται Ἰστρωνας...*

(ἀκολουθεῖ ἡ περιγραφὴ τῶν σπουδαιότερων ποταμῶν. Ὑστερα ἀπ'
αὐτὴ ἀκολουθεῖ ἡ ἀπογραφῆ).

*Ἀπογραφὴ ὅλων τῶν ψυχῶν τῆς Κρήτης πὸν ἔγινε ὅταν ἔπαυε ἡ
ἐπιδημία τῆς πανούκλας τοῦ ἔτους 1592. Πρῶτα ἡ πόλη τοῦ Χάντακα
μὲ τὴν περιφέρειά της ἔχει τὶς παρακάτω ψυχές :*

<i>Ἄντρες γιὰ δουλειὰ</i>	. . . . .	<i>ἀριθ.</i>	<i>26487</i>
<i>Γυναῖκες</i>	. . . . .	<i>»</i>	<i>22345</i>
<i>Παιδιὰ</i>	. . . . .	<i>»</i>	<i>19636</i>
<i>Γέροι</i>	. . . . .	<i>»</i>	<i>17607</i>
		<i>»</i>	<i>86075</i>

*Ἡ πόλη τῶν Χανιῶν μὲ τὴν περιφέρειά της ἔχει τὶς παρακάτω
ψυχές :*

<i>Ἄντρες γιὰ δουλειὰ</i>	. . . . .	<i>ἀριθ.</i>	<i>15908</i>
<i>Γυναῖκες</i>	. . . . .	<i>»</i>	<i>16220</i>
<i>Παιδιὰ</i>	. . . . .	<i>»</i>	<i>14655</i>
<i>Γέροι</i>	. . . . .	<i>»</i>	<i>2858</i>
		<i>»</i>	<i>49641</i>

la città di Rettimo con il suo terr(itori)o ha l' infrasc(rit)te

Anime :

<i>Huomeni da fattioni . . . . .</i>	<i>nº</i>	<i>16186</i>
<i>Femine . . . . .</i>	<i>nº</i>	<i>20689</i>
<i>Putti . . . . .</i>	<i>nº</i>	<i>10984</i>
<i>Vecchi . . . . .</i>	<i>nº</i>	<i>2735</i>
	<i>nº</i>	<u><i>50594</i></u>

la città di Settia con il suo terr(itori)o hà l' infrasc(rit)te anime :

<i>Huomeni da fattioni . . . . .</i>	<i>nº</i>	<i>4628</i>
<i>Inutili cioè è putti, uecchi e femine . . . . .</i>	<i>nº</i>	<u><i>12135</i></u>
<i>Done nº 5010 : putti nº 4600 : Vecchi 2525: . . . . .</i>	<i>nº</i>	<i>16813</i>
<i>Si che in dette quattro città del Regno sono anime. nº</i>		<u><u><i>203123</i></u></u>

Ἡ πόλις τοῦ Ρέθυμνου μὲ τὴν περιφέρειά της ἔχει τὶς παρακάτω ψυχές :

<i>*Ἄνδρες γιὰ δουλειὰ . . . . .</i>	<i>ἀριθ.</i>	<i>16186</i>
<i>Γυναῖκες . . . . .</i>	<i>»</i>	<i>20689</i>
<i>Παιδιὰ . . . . .</i>	<i>»</i>	<i>10984</i>
<i>Γέροι . . . . .</i>	<i>»</i>	<i>2735</i>
	<i>»</i>	<u><i>50594</i></u>

Ἡ πόλις τῆς Σητείας μὲ τὴν περιφέρειά της ἔχει τὶς παρακάτω ψυχές :

<i>*Ἄνδρες γιὰ δουλειὰ . . . . .</i>	<i>ἀριθ.</i>	<i>4628</i>
<i>*Ὅχι ἱκανοί : δηλαδὴ παιδιὰ, γέροι καὶ γυναῖκες . . . . .</i>	<i>»</i>	<u><i>12135</i></u>
	<i>»</i>	<i>16813</i>
<i>*Ἔτσι σὶς 4 αὐτὲς πόλεις τοῦ Βασιλείου εἶναι ψυχές . . . . .</i>	<i>ἀριθ.</i>	<i>203123</i>

ΣΤΕΡΓ. Γ. ΣΠΑΝΑΚΗΣ